

Viczián Zsófia

KITAKART MÚLT

Hantó Zsuzsa: *Kitiltott családok*. Magyar Ház Kiadó, Budapest, 2009, 464 oldal CD-melléklettel, 3900 Ft.

Ha bőven nem is, de mind nagyobb számban találhat történelmi munkákat a könyvesboltok polcain az, aki a II. világháború utáni történelem jogtalanságai közül a kitelepítések és internálótáborok iránt érdeklődik. Fél évvel Széchenyi Kinga *Megbélyezettek* című kötete után egy újabb összefoglalást vehetünk kezünkbe. A Hantó Zsuzsa nevével fémjelzett *Kitiltott családok* című könyv nemcsak az 1951-es budapesti kitelepítés körülményeit, sorstörténeteit kívánja összefoglalni, hanem jogtörténeti kérdéseket is érint, kitér a romániai deportálásokra és összegzi a hortobágyi kényszermunkatáborokról tudható adatokat is. Hantó ez utóbbi téma szakavatott kutatója, a *Kitaszítottak* című sorozat négy kötete jelzi eddigi munkájának eredményét és nagyságát.

A kötet legfontosabb, a tudományos kutatás és a laikus érdeklődők számára is jelentős újdonsága, hogy levéltári forrásokon alapuló adatbázist tesz közzé. Ebben az 1951-ben Budapestről kitelepítettek neve – olykor ehhez kapcsolva előneve, rangja –, foglalkozása, születési éve, eredeti budapesti lakóhelyének pontos címe és a kitiltás helye is szerepel. Ez a mintegy 11 ezer nevet tartalmazó lista a könyvhöz tartozó CD-n található, így a böngésző segítségével könnyen kereshetünk benne bármilyen fenti adat alapján. A szerző – főleg az érintett családok közlései alapján – az adatbázis néhány elemét korrigálta, de egyúttal kéri az olvasókat, hogy ők is segítsenek a pontosításban.

A kötet másik nagy erénye a térbeli megjelenítés: nemcsak az egyes családi üldöztes-történetek mellett találunk térképeket, hanem a szerző Hajdú Lajos segítségével a budapesti címeket – ahonnan elvitték a családokat – is kerületenként térképre vitte. A CD-n kerületi összesítésben láthatjuk a „célállomásként” feltüntetett településeket is, amelyek legtöbb esetben szinte a teljes kelet-magyarországi régióban szóródnak. Bár mindkét térképes megjelenítés érdekes, egymás mellé rendelésük kicsit fölöslegesnek tűnik, hisz abból, hogy éppen az I. vagy a V. kerületben lakókat mely megyék mely településeire telepítették ki, kevés releváns következtetést vonhatunk le (hacsak azt nem, hogy kerületi szinten ebben semmilyen szabályszerűség nem fedezhető fel).

Informatívabb a Budapestről kitiltottak kényszerlakhelyeit összesítő térkép, ahol településenként és megyei összesítésben is láthatjuk, hova hányan kerültek – igaz, ezt az adatot úgy is megkaphatjuk, ha az adatbázis keresőjébe beírjuk a célállomásként feltüntetett falu nevét (sőt: a lista eredetileg is éppen e szerint a szempont szerint rendezte sorba a neveket).

A könyv mellékleteként az olvasók egy nagyméretű térképet kézbe is vehetnek, ezen az 1950–1953 között a hortobágyi, nagykunsági és hajdúsági zárt táborokba elhurcolt

családok eredeti lakóhelyeit, illetve a táborokat tüntetik fel. Az adatok jól kirajzolják a határsávként számon tartott területet, e mellett csak nagyon elszórtan jelennek meg más települések az ország területén. A zárt táborokról a lemezen katonai térképeket és a visszaemlékezők rajzai alapján készített helyszínrajzokat is találhatunk, s e témában is rendelkezésre áll egy, az eredeti településeket és az elhurcolások céltáborait párba rendező adatbázis is. A térképek sorát a romániai kitelepítések helyszíneit bemutató összefoglalások zárják.

E rendkívül adatgazdag könyvben helyet kapott a még Gyekiczky Tamás *Vergődés a jog hálójában* című pontos, de laikusok számára kissé szikár tanulmánya a kitelepítettek jogi diszkriminációjáról, a fellebbezések és kárpótlási kérelmek (sikertelen) sorsáról. A szerző komplexen, a társadalmi összefüggésrendszerbe helyezve vizsgálja a jogi eseteket, írása végén leszögezve: „az elemzett korszak iránt a legcsekélyebb szimpátiát sem érezzük” (222). A történelmi blokkot Bank Barbarának és Bandi Istvánnak az 1949 és 1951 közti romániai kényszerlakhelyeket bemutató írása zárja. A téma szerepeltetését nemcsak az önkényes és erőszakos intézkedések párhuzamossága igazolja, hanem az is, hogy az érintettek között nagy számban szerepeltek magyar nemzetiségűek, az egykori középosztály és arisztokrácia képviselői.

A kötet második, terjedelmében azonos felében a személyes elbeszélések, visszaemlékezések veszik át a szót. Van köztük kelet-magyarországi kitelepítés-történet a társadalmi reintegráció rögzös útjával együtt, de olvashatunk '56-os szereplésért való megtorlásról vagy '60-as évekbeli letartóztatásról és bebörtönzésről is. Külön csoportot alkotnak a Zichy család különböző tagjainak sorstörténetei, ezeket egy rövid családtörténet vezeti be és vázlatos családi kastélytörténet zárja le. A visszaemlékezések között a Történelmi Hivatalból származó vagy a családokban évtizedek óta őrizgetett hivatalos iratok másolatait böngészhetjük. Igazán érdekes dokumentum lehet az emlékezésekhez csatolt egy-egy korabeli alaprajz, vázlat vagy levél is, ami az üldöztetések mindennapjait hozza közel az olvasóhoz. A könyvet a témában egyedülállóan bőséges bibliográfián túl még egy rövid életrajzokat tartalmazó függelék zárja.

Első ránézésre tehát elfogadhatjuk, hogy korrekt és bőséges történelmi összefoglalás készült el egy kevésbé ismert és tárgyalt korról, és ebben megnyugodva sokan a polcra is teszik a könyvet: íme, ez kész, megvan. Pedig ha jobban elmélyülünk a kötet tanulmányozásában, kezdeti benyomásainkon túl észrevehetjük, hogy talán inkább egy védekező, magát erővel megmutatni akaró történet olykor eklektikus, olykor pontatlan, mégis megrázó dokumentumát tartjuk a kezünkben, mint egy érzelemmentes tudományos munkát.* A könyvnek minden szándéka ellenére sem sikerül tisztáznia, megértetnie a múltnak ezt a szeletét: inkább csak kitakarja, felfedi – és ez egyáltalán nem kevés.

* A tudományosságon ejt csorbát, hogy olykor az idézetek pontatlanok (például 102. oldalon az Esterházy-idézetben P. E. elvtárs helyett G. J. szerepel – vajon okkal-e?), illetve a lábjegyzetekben hivatkozott művek a bibliográfiában nem szerepelnek (pl. a 71. oldalon Glatz Ferenc, a 31. és 32. oldalon Bibó István). Meglehetősen esetlegesnek tűnik az is, hogy kinek a neve szerepel a kötet végén közölt életrajzok közt – valóban szükséges-e a magyar olvasónak például Kodály Zoltánról, Nagy Imréről vagy Rákosi Mátýásról ilyen szócikkeket elhelyezni? Ugyanitt az sem tisztázott, hogy miért tüntetik fel egyes személyeknél az eredeti nevüket.

A *Kitiltott családok* című kötetre egyszóval az eklektikusság jellemző. A leginkább szembeötlő ez a CD esetében: a fentebb ismertetett térképek és adatbázisok (illetve a vonatkozó hivatalos rendeletek, dokumentumok) mellé felkerült anyagok némelyikének szerepeltetése igencsak esetlegesnek tűnik. Hogy az ebesi kiállítás megnyitójáról és az ottani emlékmű avatásáról miért kerültek fel képek, érteni lehet, de mégiscsak jó lett volna jelezni, hogy a nem túl jó minőségű képeken látható egyének kicsodák. Hasznos lett volna azt is megoldani, hogy a kitelepítési emlékművekről készített képek nagyíthatóak legyenek, így el lehetne olvasni a lefotózott emléktáblák mindegyikének szövegét – melyek egyébként zömében (ha nem is teljes mértékben) a kitelepített németeknek állítanak emléket, akikkel a történetesen ez a kötet nem is foglalkozik. (Ebbe a körbe tartozik a címlapon megjelenített kétnyelvű emlékmű is.) A visszaemlékezésekben szereplő Bolza Mariette képeinek szerepeltetése is vitatható, de különösen kilóg a kötet eredeti tematikus köréből a dekoratív Zichy-kastélyok szerepeltetése, a Zichy Mihályról szóló kiállítási ismertető vagy a Zsindelyné Tüdös Kláráról készített kerámia kispasztika művészettörténeti kommentálása.

Mindezek a kritikák igazak akkor, ha a tudományosság szikár mércéjével vizsgáljuk a könyvet. Ha azonban az emlékezés és emlékeztetés szubjektívabb gondolkodásmódja mentén próbáljuk megérteni azt, minden a helyére kerül. Ha kimondatlanul is, a probléma jelen van: mi az oka annak például, hogy a kitelepítési emlékművek között egy sem található, amelyik a budapesti kitelepítés áldozataira emlékeztetne? Mintha ezt az értelmezést sejtetné a szerző is, amikor egy idézettel kezdi könyve bevezetőjét: „Az eltörölni kívánt múlt és a jelen világa jövőkép nélkül, ahogy Esterházy Péter nagyapja fogalmazott: »Hősi halál, Nincs. Kegyelet? Nincs. A fiam? Nincs. Nem vesszük fel az inventárba, tehát nincs. Nincs múlt, nincs történelem, nincs ország, nincs hagyomány. A kommunisták a jelen, a brutális most.«” (11)

Egy ilyen kötetindításból egyértelmű, hogy a szerző Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című regényét visszaemlékezésként olvassa, és az is, hogy az elhallgatás vélt vagy valós burkát kívánja áttörni munkájával. Indíttatása – mint ahogy e témában szinte minden mű – érzelmi indíttatás, ami a visszaemlékezői pozíciót teljessé, a történést ugyanakkor kissé ingataggá teszi. Mintha mindig védőbeszédet olvasnánk – védekezést és tények (elborzasztó esetek és számok) demonstratív felmutatását – egy valóban meglévő általános értetlenség és társadalmi kibeszéletlenség ellenében. A bevezető így folytatódik: „A könyv első része e történelmet megtagadó kísérletet elemzi a háború befejezése és az 1953 közötti időszakból, levéltári források segítségével.” Valóban „történelmet megtagadó” kor volna ez, amely éppen a (történelmi) származást teszi meg az egyének megítélésének – és így táborba hurcolásának, kitelepítésének stb. – legfontosabb, mi több, sorsdöntő alapjául? Nem inkább a jelent tartja a szerző ilyennek? És valóban azonosítható a megjelölt 1945–53 közötti kor a tanácsköztársaságéval, amelyre a kötetben később teljes terjedelmében újra idézett (121–122) Esterházy-mondatok utalnak?

Történeti szempontból nem, de a visszaemlékezés logikája szerint igen, hiszen sok családban az akkor elszenvedett üldöztetéseket a későbbiek előjeleként értelmezik. De Hantó Zsuzsa nemcsak a *Harmonia caelestis*, hanem számos más irodalmi művet is bevon,

részben az események tragikumát aláhúzó, részben azért, hogy magyarázatokat találjon a megtörténtekekre. Azt a problematikát például, hogy a kitelepítési végzések miatt egy háborús törvényre hivatkoznak, Orwell híres regényén keresztül igyekszik megvilágítani (121). A kéziratot, családon belüli használatra íródott családtörténeteket idézi a „Zichy-blokk” beillesztése is, ahol jól érvényesül az ilyen családokat jellemző (Esterházy által szemléletesen megjelenített) évszázados léptékű látásmód és a családi elbeszélői közösség megléte.

Mi tehát mégis az, ami a kötetet eklektikussága ellenére szerves egységbe szervezheti? A választ akkor könnyű megtalálni, ha jól értelmezzük a címet: kitiltott családok. A szerző véleményem szerint azt az állapotot kívánta különböző eszközökkel körüljárni, hogy mit jelenthet egy család számára a kitiltottság, elűdözöttség mint aktuális létállapot, illetve ennek milyen következményei voltak és vannak. Ebbe a megközelítésbe pedig belefér, hogy egy német kitelepített szoboralakja legyen a címlapon (még ha róluk nem is esik szó), hisz az ő helyzete ebből a szempontból ugyanolyan, mint a hortobágyi táborokba hurcoltaké, a Budapestről kitelepítetteké, a romániai kényszerlakhelyeseké, a csángóké, szlovákoké és még ki tudja hányféle jogsérelem áldozatáé, akiknek a történelme megírásra, megértésre vár.

Porvoo

Szigligeti-öböl